

ΜΕΛΟΣ ΞΙ ΜΕΡΟΣ ΛΑ ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΕΛΙΟΣ

IOANA COSTA
Universitatea din București

Abstract. For the Stoic philosophers, the universe resembles a city governed by the laws of nature and *logos*. Human beings, therefore, are components of a single community: they are fellow citizens. Marcus Aurelius explicitly considers a μέλος *uersus* μέρος type of belonging to this community.

Keywords: Marcus Aurelius, cosmopolitanism, participation, *melos*, *meros*, *stoicheion*.

Pentru stoici, universul este un tot unitar, o cetate guvernată de legile fizicii și de *logos*. Oamenii sunt, în consecință, parte componentă a unei unice comunități: sunt concetățeni. „Cosmopolitismul este transpunerea în plan moral și social a unei *sympatheia* universale.”¹ Îmbinarea dintre συμπάθεια (o întrețesere care conduce la sentimente reciproce de afinitate) și οικείωσις (simțul de proprietate, inclusiv asupra sinelui, în opoziție cu alienarea) este deopotrivă delicată și viguroasă.

Meditațiile lui Marcus Aurelius ating frecvent, în variate forme, subiectul cosmopolitismului. Recurentă este imaginea omului ca parte a lumii (οὗ μέρος εἶ, „din care tu ești o parte”, 2.3²), supus unei legături „care unește toate lucrurile din lume” (6.38), componentă a unei unități (cel care „nu acceptă sau se separă de ceea ce i se întâmplă ori cel care face ceva împotriva societății” este întocmai ca „o mână tăiată sau un picior, sau capul despărțit de gât” 8.34), parte a unui Întreg în care originea tuturor este aceeași („eu sunt parte din Întregul condus de natură”, μέρος εἰμί...; „am legături foarte strânse într-un anumit fel cu părțile de aceeași origine cu mine”, 10.6). Această apartenență a oamenilor la o „realitate comună” (κοινὸν τινοῦ μετέχει, 9.9) își are esența în „natura inteligentă comună” (9.9), care coincide cu o direcție și un scop unice („pregătit să se amestece cu ceea ce le este apropiat și să se contopească”, 9.9), iar individualul coincide cu univesalul („tot ceea ce i se întâmplă fiecăruia este de folos Întregului”, 6.45) și, tocmai de aceea, „orice natură își este suficientă sieși dacă urmează un drum fericit” (ἀρκεῖται πᾶσα

¹ Anne Banateanu, *La théorie stoïcienne de l'amitié. Essai de reconstruction*, Fribourg, CERF, 2001, p. 125.

² Citatele din textul grecesc și din traducerea în limba română trimit la volumul Marcus Aurelius, *Gânduri către sine însuși*, ediție bilingvă, traducere de Cristian Bejan, București, Editura Humanitas, 2013.

φύσις ἑαυτῆς εὐοδούσῃ, 8.7), pentru că natura distribuie totul „în mod egal și după merit” (*ibidem*), nu într-o echivalare rigidă a componentelor, ci a ansamblului („întregul dat unuia este egal cu întregul primit de altul”, 8.7). Este emblematică definirea din dubla ipostază politică și rațională: „Cetatea și patria o reprezintă, pentru mine ca Antoninus, Roma, iar «pentru mine» ca om, lumea” (6.44).

Din această perspectivă a tipului de apartenență la Întreg, ne oprim asupra unui pasaj (7.13) în care Marcus Aurelius se plasează explicit în planul precizărilor de natură lingvistică, punând în paralel doi termeni – μέλος și μέρος –, respingându-l pe cel de al doilea, cu toate că mai înainte, în 2.3, îl folosisese într-o formulare lipsită de echivoc (*vide supra*, μέρος εἶ; și în 10.6: μέρος εἰμί).

Οἷόν ἐστιν ἐν ἡνωμένοις τὰ μέλη τοῦ σώματος, τοῦτον ἔχει τὸν λόγον ἐν διεστῶσι τὰ λογικά, πρὸς μίαν τινὰ συνεργίαν κατεσκευασμένα. μᾶλλον δὲ σοὶ ἢ τούτου νόησις προσπεσῆται, ἐὰν πρὸς ἑαυτὸν πολλακίς λέγῃς, ὅτι μέρος εἰμί τοῦ ἐκ τῶν λογικῶν συστήματος. ἐὰν δὲ διὰ τοῦ ῥῶ στοιχείου μέρος εἶναι ἑαυτὸν λέγῃς, οὕτω ἀπὸ καρδίας φιλεῖς τοὺς ἀνθρώπους: οὕτω σε καταληκτικῶς εὐφραίνει τὸ εὐεργετεῖν: ἔτι ὡς πρέπον αὐτὸ ψιλὸν ποιεῖς, οὕτω ὡς ἑαυτὸν εὖ ποιῶν.

În organismele unitare, membrele corpului au același rol ca viețuitoarele raționale, care, deși distincte, sunt pregătite pentru unicul scop al cooperării. Această gândire te va afecta mai mult dacă îți vei spune adesea: „Sunt *melos* (membru) al grupului ființelor raționale”; în schimb, dacă îți vei spune ție însuși că ești *meros* (parte), cu litera „r”, nici nu vei iubi din inimă oamenii, nici nu te vei bucura din tot sufletul de binele pe care îl faci, ci îl faci pur și simplu ca pe o acțiune care se potrivește demnității tale, fără să te gândești că faci binele ca atare.³

Substantivul μέλος⁴ apare numai cu formă de plural în textele grecești arhaice, la Homer, Pindar, Herodot, tragediografi (ca, de altfel, și aici, în prima ocurență din pasajul citat): μέλα (μέλη), singularul fiind atestat ulterior, în *Anthologia Graeca*, Strabon etc. Această restrângere a utilizărilor este explicabilă firesc prin sensul termenului, care se referă la membre, inclusiv în relație cu forța fizică. Printr-o evoluție semantică, se ajunge la desemnarea unui segment melodic și, de aici, la poezia lirică, într-un raport de opoziție cu ῥυθμός („mișcare recurentă”, „ritm”) și μέτρον („măsură”, „metru” ca unitate a versului). Etimologia termenului μέλος este susținută de mărturii din spațiul indo-european, dar continuă să păstreze fațete obscure, care au generat propuneri diverse, fără a întruni finalmente acordul lingviștilor. Lingviștii comparațiști au apropiat grecescul μέλος de diverși termeni celtici care indică „articulațiile”, precum și de termeni din limbile toharice (A și B)

³ *Ibidem*, pp. 206–207.

⁴ *Vide* Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1968–1980, *sub uoce*.

și hitită. Corelarea lui cu verbul μέλλω („a intenționa”, „a fi pe punctul de a face ceva”, cu o concentrare a atenției spre viitor și probabilitate) este incertă, chiar dacă nu imposibilă.

Sensul prim, de „membru”, suferă în greacă o concurență consistentă: κῶλον și ἄρθρον. Cel secundar, de „segment muzical”, „arie” (regăsit, de altfel, și în dubla semnificație a lui μέλος în greaca modernă, dar și – printre altele – în irlandezul *alt*, „articulație” și „poem”), a generat un evantai bogat de compuși, creați atât cu -μελής, în partea finală (ἐμμελής, „bine proporționat”, „armonios”, cu diverse variante: εὐμελής, ἠδυμελής, πολυμελής), cât și (tipar mai rar și târziu) cu μελο-, ca termen prim: μελοποιός, „poet liric”, μελωδός, μελεσίπτερος „melodios”; la acestea se adaugă diverse derivate (ca diminutivele μελύδριον și μελίσκιον, adjectivul μελικός, „muzical, liric”, substantivele μελισμός, μέλισμα, „cântec, melodie”), precum și verbe denominative (μερίζω, cu compusele ἀντιμερίζω, διαμερίζω, și numele de agent μελικτάς /μελικτής, „cântăreț, muzician”).

La rândul său, μέροσ⁵ este unanim așezat de lexicografi în descendența directă a verbului μείρομαι, „a-și primi partea”, „a-i fi merit” (cu sensul activ „a împărți”, „a atribui”), care a generat două linii principale de derivați, cu alternanța vocalică *o/e*: μόρος și, respectiv, μέροσ. Aceste două dezvoltări semantice se ordonează în jurul noțiunii de „destin” (cu gradul apofonic *o*) și „parte” (inclusiv „moștenire”), cu vocalismul *e*. Prima serie include, din perspectivă mitologică, o personificare: Moros este unul dintre copiii Noștii, alături de neagra Ker, de Moarte, Somn și Visă (Hesiod, *Theogonia*, 211⁶). Substantivul comun μοῖρα este abundent atestat, în sens concret („rezultat al împărțirii”, „parte a unui teren”), dar și ca destin (un „dat al sorții”) – având, din nou, o utilizare personificată: Moira, zeiță a morții, în tripla ipostază a „Ursitoarelor”, Clotho, Lachesis și Atropos (*Parcae*⁷ în spațiul roman, cu nume care nu reproduc imaginea grecească a firului tors, măsurat și tăiat: *Nona*, *Decuma* și *Morta*). Cealaltă variantă apofonică, μέροσ, se păstrează într-un registru mai degrabă terestru, apărând și în termeni din limbajul militar; utilizarea frecventă, cu sensuri diverse, a condus către o diluare a sensului în greaca modernă, de la „parte” (și „parțial”) ajungând să însemne pur și simplu „niște”, „câteva” (μερίδα, μερικός).

Ce distinge cele două cuvinte în textul lui Marcus Aurelius este (explicit) litera *r*: διὰ τοῦ ῥῶ στοιχείου. Distanța dintre ele însă este uriașă și ar merita să fie măsurată, simbolic, chiar cu instrumentul cuvântului grecesc: στοιχεῖον, „literă”, „element”. În trei pași rapizi, putem urmări istoria acestui cuvânt, mergând îndărăt. Limba româna are „stihie”, din neogreacă, ca element al naturii, pe filiera cultă a

⁵ *Ibidem*, sub *uoce*.

⁶ νῦξ δ' ἔτεκεν στρυγερὸν τε Μόρον καὶ Κῆρα μέλαιναν /καὶ Θάνατον, τέκε δ' Ὕπνον, ἔτικτε δὲ φῦλον Ὀνειρῶν; „Noaptea apoi zămislit-a Soarta cea crudă și Moartea,/ Kere cea neagră, și Somnul născut-a și-a Viselor mladă” (*Nașterea zeilor (Teogonia), Munci și zile, Scutul lui Heracles*, traducere de Dumitru T. Burtea, București, Editura Univers, 1973).

⁷ Vide Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1959, sub *uoce*.

filosofiei antice (unul dintre cele patru elemente: foc, aer, apă, pământ), dar, mai ales, cu sensul de manifestare a naturii, cu efect distrugător. Încărcătura negativă se regăsește într-o formă personificată, ca spirit malefic, nălucă – „stafie”, care este echivalentul „stihiei”, prin evoluție fonetică. Româna mai are, cu aceeași etimologie, și „stihul”, *id est* „vers”, dar și „verset”, provenit din sensul de „rând”, succesiune ordonată (și, implicit, imutabilă) de cuvinte. Latinescul *elementum*⁸ (folosit mai ales la plural, *elementa*) indică „princiipiile”, „elementele”, dar și „rudimentele” și, de aici, „literale”, într-o calchiere a grecesului στοιχεῖον; originea termenului *elementum* este incertă, lăsând deschisă posibilitatea adaptării unui cuvânt etrusc. Dincolo de propunerea – atrăgătoare, dar neconvingătoare – a citirii succesiunii alfabetice L-M-N, cu numele lor latine (*el-em-en*), rămâne încercarea de explicare prin *elephantum*, „literă de fildeș” (*vide* grecescul ἐλέφας, preluat în latină cu variantele *elephantus*, *elephas*, *elephans*), cu o disimilare de sorginte etruscă. Dacă aceasta ar fi etimologia corectă, am asista la un parcurs surprinzător, de la termenul tehnic „literă” spre sensul general „element”, „princiipiu”. Al treilea pas duce la termenul grecesc, στοιχεῖον⁹, inclus în familia verbului στείχω („a merge/a mășălui în ordine”). La singular are un sens tehnic, denumind umbra gnomonului, indiciu al orei (diurne) în cadranele solare. Folosit la plural, trimite la literele alfabetului din perspectiva ordonării lor riguroase, spre deosebire de γράμματα (echivalentul latinescului *litterae*, așa cum percepem din perechea, esențialmente îndistinctă pentru antici, *grammatica-litteratura*), care se referă la litere ca semne ce compun cuvintele: *mutatis mutandis*, am putea spune că γράμμα este grafemul, iar στοιχεῖον este fonemul.

Rezumând această rapidă imersiune în stratul lingvistic al pasajului 7.13 din meditațiile lui Marcus Aurelius, ne aflăm în fața unei opțiuni ferme pentru participarea la Întreg nu într-o variantă cantitativă, ca parte, segment, decupaj (μέρος), ci într-o armonie a elementelor alcătuitoare (μέλος): diferența dintre cei doi termeni nu este una formală, de literă (γράμμα), ci de semnificație (στοιχεῖον).

⁸ *Ibidem*, *sub uoce*.

⁹ *Vide* Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, ed. cit., *sub uoce*.